

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام

جهانگیر کرمی^۱

رقیه کرامتی نیا^۲

توافق هسته‌ای ایران و کشورهای ۵+۱ از رویدادهای سیاسی مهم در سطوح منطقه‌ای و حتی بین‌المللی است که می‌تواند روابط ایران با بسیاری از دولت‌ها را تحت‌الشعاع قرار دهد. این رویداد که از آن در متن «برنامه جامع اقدام مشترک» یک «توافق تاریخی» یاد شده، واکنش بسیاری از کشورهای جهان به خصوص قدرت‌های بزرگ نظام بین‌الملل را برانگیخته است. بنابراین با توجه به حضور مستقیم روسیه در پرونده هسته‌ای ایران و نقش ویژه آن به عنوان یکی از ۵ عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد در چگونگی پیشبرد این پرونده، این نوشتار به بررسی سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های روسیه در قبال توافق هسته‌ای ایران و کشورهای ۵+۱، می‌پردازد و می‌کوشد تا ابعاد عملی جهت‌گیری سیاست خارجی این کشور را مورد بحث قرار دهد. پرسش اصلی این نوشتار آن است که روسیه چه رویکردی را نسبت به توافق هسته‌ای ایران اتخاذ کرده و جهت‌گیری این کشور در دوران پس‌برجام در رابطه با ایران چگونه بوده است؟ و این فرضیه مطرح می‌شود که روسیه ضمن برخورد مثبت نسبت به توافق هسته‌ای به منظور حفظ جایگاه و منافع اقتصادی و سیاسی خود هم در ایران و هم در عرصه‌های منطقه‌ای و جهانی با رویکردی عملگرایانه و محتاطانه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با ایران را در ابعاد گوناگون توسعه داده است. برای بررسی ایده مذکور، نخست به مبانی نظری مرتبط با جهت‌گیری سیاست خارجی دولت‌ها و تحریم‌های اقتصادی و سپس به واکاوی سیاست‌های روسیه در قبال توافق هسته‌ای ایران و عوامل موثر بر شکل‌گیری آن می‌پردازیم، روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است و نگارش آن با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و فضای مجازی می‌باشد.

واژگان کلیدی: ایران، روسیه، توافق جامع هسته‌ای، برجام، تحریم و روابط خارجی.

Email: jkarami@ut.ac.ir

^۱ نویسنده مسئول، دانشیار دانشگاه تهران، تهران، ایران.

^۲ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته مطالعات روسیه، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: rkeramatinia@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۵/۶/۲۲ و تاریخ پذیرش: ۹۵/۷/۲۴

مقدمه

توافق هسته‌ای ایران و کشورهای ۵+۱ از رویدادهای سیاسی مهم در سطوح منطقه‌ای و حتی بین‌المللی است که می‌تواند روابط ایران با بسیاری از دولت‌ها را تحت‌الشعاع قرار دهد. اهمیت این رویداد در حدی است که بسیاری از تحلیلگران سیاسی از مدت‌ها قبل از اجرای برجام به پیش‌بینی و تحلیل خط سیر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به جانب شرق یا غرب پرداخته‌اند و بر این اساس جهت‌گیری بعدی کشورهای مختلف را نسبت به برجام ترسیم نموده‌اند. در این میان بسیاری از کارشناسان سیاسی از تمایل یک‌جانبه ایران به سمت غرب سخن گفته‌اند. این رویداد که از آن در متن «برنامه جامع اقدام مشترک» یک «توافق تاریخی» یاد شده، واکنش بسیاری از کشورهای جهان به خصوص قدرت‌های بزرگ نظام بین‌الملل را برانگیخته است. بنابراین با توجه به حضور مستقیم روسیه در پرونده هسته‌ای ایران و نقش ویژه آن به عنوان یکی از ۵ عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد در چگونگی پیشبرد این پرونده و همچنین به سبب اهمیت سرانجام این موضوع بر منافع ملی روسیه و نقش‌آفرینی منطقه‌ای و جهانی این کشور این نوشتار با تمرکز بر روسیه، سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های این کشور را که از مدتی پیش از تصویب برجام تاکنون تحت تحریم‌های غرب قرار دارد در قبال توافق هسته‌ای ایران یا برجام مورد مطالعه قرار داده و برای پرداختن به این موضوع، ابعاد عملی جهت‌گیری سیاست خارجی این کشور را در راستای گسترش همکاری با ایران لحاظ کرده است.

ایران و روسیه دوران پر فراز و نشیبی از مناسبات دوجانبه را همراه با تعامل و تقابل پشت سر نهاده‌اند. اینک در شرایط موجود سیاسی و بین‌المللی (ایران پساتحریم و روسیه در تحریم) روندهای تازه‌ای در روابط دو کشور به چشم می‌خورد. ضمناً اهمیت در نظر گرفتن شرایط در تحریم روسیه از آنجایی است که تحریم‌های غرب علیه روسیه به طور کلی بر جهت‌گیری کلی سیاست خارجی این کشور تأثیر نهاده است.

در حال حاضر ایران پس از توافق هسته‌ای و اجرای برجام دوران پر فراز و نشیب تحریم‌ها را پشت سر گذاشته و روندهای پرتحرکی در عرصه سیاست خارجی و به‌خصوص تجارت خارجی را آغاز نموده است. در عین حال، روسیه هنوز در شرایط تحریم به سر می‌برد. بنابراین مولفه تحریم در شرایط فعلی در روابط دو کشور بسیار تعیین‌کننده است. لذا این نوشتار ضمن بررسی جهت‌گیری روسیه نسبت به برجام با محوریت قراردادن دوران

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۶۷

پساتحریم ایران و در تحریم روسیه، چگونگی تعامل و همکاری دو کشور را در شرایط سیاسی جاری با برشمردن فرصت‌ها و موانع موجود مورد بررسی قرار می‌دهد.

به نظر می‌رسد، شرایط سیاسی موجود برای هر دو کشور زمینه مساعدی را برای توسعه همکاری‌ها و تعامل میان آنها فراهم کرده است. برجام بسیاری از موانع حقوقی را برای همکاری کشورهای خارجی با ایران از میان برداشته است. از طرفی، سیاست خارجی مستقل ایران و خط مشی رئیس‌جمهور وقت ایران برای تعامل سازنده با جهان مانع از یک‌جانبه‌گرایی ایران به سوی غرب خواهد شد، ضمن آنکه ایران منافع خود را در شرق و همکاری با قدرت‌های شرقی از جمله روسیه نادیده نخواهد گرفت؛ از سوی دیگر، روسیه در شرایط تحریم با اعمال «سیاست جایگزینی واردات» به دنبال رفع نیازهای ضروری خود در حوزه‌های مختلف می‌باشد. «چرخش به شرق» گام دیگری است که از جانب روسیه برای کاستن از عواقب و پیامدهای اقتصادی تحریم‌های غرب برداشته شده که در جهت‌گیری کلی سیاست خارجی این کشور سایه انداخته است؛ لذا به‌طور قطع در جهت‌گیری روسیه نسبت به برجام و افزایش همکاری‌های دو کشور بی‌تأثیر نخواهد بود.

پس از انقلاب اسلامی و عدم‌همراهی آلمان در ادامه احداث نیروگاه اتمی بوشهر، قراردادی میان ایران و روسیه برای تکمیل این نیروگاه در سال ۱۳۷۴ منعقد گردید که آغازگر حضور فعال روسیه در برنامه هسته‌ای ایران است همچنین این کشور به عنوان یکی از ۵ کشور عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل از بازیگران فعال در پرونده هسته‌ای ایران بوده است. این کشور به‌رغم همراهی با سیاست‌های غرب در تصویب قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران، همواره با اقدام نظامی علیه ایران مخالفت کرده و طرحی را در جهت حل و فصل مسالمت‌آمیز پرونده هسته‌ای ایران ارائه کرده است. با این حال توافق هسته‌ای ایران با توجه به فراهم آوردن بستر مناسب برای ترمیم روابط ایران با غرب در شرایط فعلی و با توجه به تیرگی روابط روسیه و غرب در پی بحران اوکراین و الحاق شبه جزیره کریمه به روسیه، می‌تواند موضوع چالش برانگیزی برای روسیه در رابطه با ایران باشد. این مقاله، جهت‌گیری این کشور را نسبت به توافق هسته‌ای با در نظر گرفتن شرایط تحریم در روسیه مورد بررسی قرار خواهد داد. بدین منظور، ارزیابی مواضع و رویکردهای روسیه در دو سطح نظری و عملی مورد توجه قرار گرفته است. پرسش اصلی این مقاله این است که روسیه در تحریم چه رویکردی را نسبت به توافق هسته‌ای ایران اتخاذ کرده و جهت‌گیری این کشور در دوران

پسابرجام در رابطه با ایران چگونه بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که روسیه ضمن برخورد مثبت نسبت به توافق هسته‌ای به منظور حفظ جایگاه و منافع اقتصادی و سیاسی خود هم در ایران و هم در عرصه‌های منطقه‌ای و جهانی با رویکردی عمل‌گرایانه و محتاطانه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با ایران را در ابعاد گوناگون توسعه داده است. برای بررسی ایده مذکور، نخست به مبانی نظری مرتبط با جهت‌گیری سیاست خارجی دولت‌ها و تحریم‌های اقتصادی و سپس به واکاوی سیاست‌های روسیه در قبال توافق هسته‌ای ایران، عوامل موثر بر شکل‌گیری آن می‌پردازیم. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است و نگارش آن با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و فضای مجازی می‌باشد.

چارچوب نظری

به عقیده هالستی^۱، جهت‌گیری یا سمت‌گیری عبارت از ایستارها و تعهدهای کلی یک دولت در برابر محیط خارجی می‌باشد و به عنوان استراتژی اصلی آن برای تحقق اهداف داخلی، خارجی و مقابله با تهدیدهای مستمر تلقی می‌شود. وی از سمت‌گیری در کنار نقش‌ها و هدف‌ها به عنوان برون‌دادهای سیاست خارجی نام می‌برد. استراتژی یا سمت‌گیری کلی یک دولت به ندرت در یک تصمیم نمایان می‌شود، بلکه از سلسله تصمیمات متوالی معلوم می‌شود که در تلاش برای انطباق هدف‌ها، ارزش‌ها و منافع با شرایط و ویژگی‌های محیط داخلی و خارجی اتخاذ شده‌اند. رهبران دولت‌ها، سمت‌گیری‌های متفاوت و سیاست خارجی مختلفی را اعمال می‌کنند. در واقع، دولت‌ها در مناسبات بین‌المللی جهت تأمین اهداف خود در راستای منافع ملی با در نظر گرفتن ساختار نظام و شرایط داخلی موجود اقدام به اتخاذ استراتژی‌های مناسب می‌کنند (جعفرزاده بهابادی، خلیلی، ۱۳۹۳: ۴۲). برای درک سمت‌گیری سیاست خارجی دولت‌ها توجه به قالب‌های گفتمانی که شکل‌دهنده الگوهای رفتاری آنها است، راه‌گشا می‌باشد.

در نظریه‌پردازی جدید سیاست خارجی می‌توان از قالب‌های گفتمانی استفاده نمود. فوکو^۲ بر این اعتقاد است که گفتمان بستر لازم را برای رفتارهای نهادین و موضع‌تصریح‌شده کشورها به وجود می‌آورد. گفتمان‌ها می‌توانند به سازمان‌دهی نهادهای غیرگفتمانی کمک

^۱. Halsti

^۲. Michel Foucault

نمایند. در تحلیل گفتمانی سیاست و سیاست خارجی، نقش ابزارهای قدرت در شکل‌بندهای رفتار سیاسی و بین‌المللی کاهش می‌یابند. کلمات و واژه‌ها به عنوان تنها ابزاری محسوب می‌شوند که می‌توانند واقعیت‌ها را منعکس نمایند (متقی، ۱۳۸۵).

عمل‌گرایی؛ اصطلاح عمل‌گرایی (پراگماتیسم)^۱ از واژه یونانی «پراگما» به معنی عمل اقتباس شده است. ویلیام جیمز^۲ این نظریه را یک شیوه جهت‌گیری و روی کردن به ثمرات، نتایج و امور واقع می‌داند. عمل‌گرایی کوششی برای تفسیر هر مفهوم از طریق نتایج عملی آن است. در این نظریه، حقیقت و سودمندی کاملاً درهم آمیخته‌اند و حقیقت همان «مصلحت» تلقی می‌شود. در منابع فارسی عمل‌گرایی، مصلحت‌گرایی و مکتب اصالت عمل معادل‌هایی است که برای واژه پراگماتیسم ذکر شده و از عمل‌گرایی به عنوان مکتبی نام برده شده که ارزش اعمال و افکار را بر اساس فوائد و نتایج آن عمل بررسی و بر آنچه در دنیای واقع و نه آرمانی باید انجام داد، تأکید دارد. عمل‌گرایی سیاسی مانند عمل‌گرایی کلاسیک شکلی از ابزارگرایی است و به علم تجربی، نتایج، اندیشه، عمل و فرصت‌های موجود در شرایط موجود تأکید می‌کند (نوری، ۱۳۸۹: ۲۳-۳۱).

برجام؛ برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)^۴، توافقی بین‌المللی بر سر برنامه هسته‌ای ایران است که در تاریخ ۱۴ ژوئیه ۲۰۱۵ (۲۳ تیر ۱۳۹۴) میان ایران و کشورهای ۱+۵ (آمریکا، روسیه، چین، فرانسه، انگلیس و آلمان) در شهر وین صورت گرفت. بر اساس برجام و در ازای اجرای تمامی تعهدهای آن، ایران از زیر تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل، اتحادیه اروپا و آمریکا خارج خواهد شد. پس از دستیابی طرفین به برجام، شورای امنیت سازمان ملل با صدور قطعنامه مشهور ۲۲۳۱، رسماً از این توافق حمایت کرده و با گنجاندن آن در حقوق بین‌الملل، عمل به برجام را به صورت قانونی الزام‌آور نمود (میزان آنالاین، ۱۳۹۴: ۷۵۳۲۷).

تحریم؛ تحریم عبارت است از تدابیر قهرآمیزی که توسط کشور یا گروهی از کشورها علیه کشوری که به قوانین بین‌المللی تجاوز نموده و یا از معیارهای اخلاقی مقبول تخطی کرده باشد، اعمال می‌شود (باقری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۱). همچنین تحریم را می‌توان عمل تنبیهی به وسیله کشوری علیه کشور دیگر برای تلافی رفتار قبلی غیرقابل پذیرش تعریف

^۱. Pragmatism

^۲. Pragma

^۳. William James

^۴. The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)

کرد (ولیزاده، ۱۳۹۰: ۳۵۰). در واقع، تحریم اهرم فشاری است که توسط یک یا چند کشور به منظور واداشتن کشوری دیگر به تغییر رفتار و برآوردن مقاصد دولت‌های تحریم‌کننده به کار گرفته می‌شود.

نظریه‌های تحریم‌های اقتصادی^۱؛ نظریه‌های تحریم رابطه مستقیمی با به‌کارگیری قدرت اقتصادی دارد (باقری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴). هافباتر و اسکات^۲ بر استفاده از تحریم به عنوان روشی برای تغییر رفتار دولت تحریم‌شونده مطابق درخواست دولت تحریم‌کننده تأکید می‌ورزند. بالدوین^۳ نیز به استفاده مستقیم و اجبارآمیز از تحریم اشاره می‌کند؛ ولی به طور عمده بر استفاده نمادین از تحریم‌ها تأکید دارد (ولیزاده، ۱۳۹۰: ۳۵۳). جورج لوپز^۴ و دیوید کارترایت^۵ تحریم‌های اقتصادی را جزئی از مهارت‌های دیپلماتیک طی قرن‌ها می‌دانند که امروزه به عنوان یک استراتژی برای آغاز جنگ اقتصادی در جریان خصومت‌ها و با اهدافی متفاوت فرض می‌شود. این تحریم‌ها در مواقعی به صورت اقدامات قهری به جز جنگ، ابزاری چندمنظوره در دیپلماسی بازدارنده و یک استراتژی محرک برای تغییرات سیاسی یا اجتماعی و یا مقدمه‌ای برای بروز جنگ می‌باشند (نعمتی، ۱۳۹۳: ۴۰).

از منظر منشأ تحریم‌ها را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود. نوع اول، تحریم‌های یک‌جانبه که در آن، دولت تحریم‌کننده بر اساس تصمیم یک‌طرفه خود تحریم را اعمال می‌کند که می‌تواند موجب کاهش و یا قطع روابط سیاسی و تجاری دو کشور شود. نوع دوم، تحریم‌های چندجانبه است که از سوی چند کشور علیه کشور هدف صورت می‌گیرد. نوع سوم، تحریم‌های بین‌المللی است که از طرف سازمان ملل، توسط شورای امنیت اعمال می‌شود که همه‌جانبه بوده و برای همه اعضاء سازمان ملل لازم‌الاجرا می‌باشد (صبغیان، شمودی، ۱۳۹۳: ۱۱۶).

^۱ Economic Sanctions

^۲ Hufbauer and Schott- Hufbauer, Gary, Jeffery Schott, Kimberly Elliott (1990) *Economic Sanctions 'Recons' Ideration Today and Current Policy*. Washington , D.C.: Institute for International Economics

^۳ Baldwin-- Baldwin , David (1985) , *Economic Statecraft* . Princeton : Princeton University Press

^۴ George Lopez

^۵ David Cartwright

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۷۱

جمهوری اسلامی ایران از اولین سال‌های پس از انقلاب و به‌خصوص در زمان جنگ تحمیلی متحمل تحریم‌های یک‌جانبه امریکا شده است، اما بحثی که در سال‌های اخیر در سطح کلان تحت عنوان «نظام تحریم‌ها» علیه ایران مطرح بود، تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در رابطه با پرونده هسته‌ای ایران می‌باشد که پس از ارجاع پرونده هسته‌ای ایران در سال ۲۰۰۶ به شورای امنیت سازمان ملل ابعاد گسترده‌تری به خود گرفت.^۱ لازم به ذکر است که ایران به بهانه برنامه هسته‌ای علاوه بر تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد به‌طور یک‌جانبه و چندجانبه از جانب بسیاری از دولت‌ها نیز مورد تحریم قرار گرفت. لذا اعمال این تحریم تأثیر قابل توجهی بر سطح تعامل‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران با بسیاری از کشورهای جهان از جمله روابط اقتصادی با روسیه نهاد.

پس از شروع بحران اوکراین در فوریه ۲۰۱۴ و در نهایت الحاق کریمه به روسیه مناقشات غرب و روسیه آغاز و تحریم‌های فزاینده‌ای از جانب اتحادیه اروپا و ایالات متحده امریکا با هدف توقف اقدام‌های بی‌ثبات‌ساز روسیه در اوکراین علیه روسیه اعمال گردید. تحریم‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحده امریکا در کل در سه سطح دیپلماتیک، اقتصادی و انفرادی علیه روسیه اعمال شده است. خروج روسیه از گروه «هشت»^۲ از جمله اقدامات تنبیهی بود که علیه روسیه اعمال شد. علاوه بر این، برخی از کشورهای هم‌پیمان امریکا و اتحادیه اروپا همچون استرالیا، کانادا، ژاپن، نروژ و سوئیس نیز به اعمال تحریم بر ضد روسیه مبادرت ورزیده‌اند (صبغیان، ثمودی، ۱۳۹۳: ۹۳). در واکنش به تحریم‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحده، روسیه نیز اقدام‌های تلافی‌جویانه‌ای را اعمال کرده است. از جمله این اقدامات تحریم واردات مواد غذایی بود که در آگوست ۲۰۱۴ به دستور رئیس‌جمهور روسیه، اعلام و تا ۱۵ آگوست ۲۰۱۶ تمدید گردید (www.tks.ru, 27.08.2015). بر این اساس این دستور محصولات ممنوعه وارداتی در ورود به روسیه در مرز ناپدید می‌گردیدند (Правды УРФО, 2015: pravdaurfo.ru). کالاهایی که واردات آن در

^۱ قطعنامه غیرالزام‌آور (۱۶۹۶) در ۳۱ ژوئیه ۲۰۰۶، قطعنامه (۱۷۳۷) ۲۳ دسامبر ۲۰۰۶، قطعنامه تحریمی (۱۷۴۷) در ۲۴ مارس ۲۰۰۷، قطعنامه تحریمی (۱۸۰۳) - سوم مارس ۲۰۰۸، قطعنامه تحریمی (۱۸۳۵) ۲۷ سپتامبر ۲۰۰۸، قطعنامه تحریمی (۱۸۸۷) در ۲۴ سپتامبر ۲۰۰۹ و در نهایت قطعنامه تحریمی (۱۹۲۹) در ۹ ژوئن ۲۰۱۰ و قطعنامه‌های تمدیدی.

^۲ G8

روسیه ممنوع گردید، شامل محصولات تولیدشده در اتحادیه اروپا، ایالات متحده، کانادا، استرالیا و نروژ بوده است (www.kazakh-zerno.kz, 3 Авг 2015).

در پی تحریم‌های اعمال شده اقتصاد روسیه در سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۵ در شرایط بحران مالی قرار گرفت. در ژوئن ۲۰۱۴ به دلیل تأثیر تحریم‌ها، قیمت جهانی نفت ۵۰ درصد کاهش یافت. در نتیجه، اقتصاد روسیه که وابسته به صادرات انرژی است با چالش‌های جدیدی مواجه گردید. در عین حال ممنوعیت واردات محصولات اتحادیه اروپا و آمریکا به روسیه نیز شاخص قیمت‌های مصرفی در روسیه را تا ۸ درصد افزایش داد، در پی کاهش ارزش روبل، بدهی خارجی شرکت‌ها، بانک‌ها و موسسات تجاری روسی نیز افزایش یافت (Граф, 2015)؛ در سه ماهه اول سال ۲۰۱۵ نشانه‌های آشکار رکود اقتصادی مشخص شد. البته تا اندازه‌ای کاهش تولید ناخالص داخلی روسیه، افزایش تورم در قیمت مواد غذایی و دیگر کالاهای مصرفی، رشد بیکاری و کاهش استاندارد زندگی بسیاری از شهروندان روسیه به سقوط قیمت جهانی نفت مربوط است. به عقیده خالادکف^۱، واشنگتن در سال ۲۰۱۴ با توسل به اعمال خراب کارانه در زمینه اقتصادی از جمله دستکاری در بازار جهانی نفت، تلاش زیادی به منظور پایین آوردن قیمت نفت برای بی‌ثبات کردن سیستم مالی روسیه، ایران، ونزوئلا و دیگر کشورهای «غیر دوست» انجام داده است. آمریکا در مارس ۲۰۱۴، بخشی از ذخایر استراتژیک نفت خود را روانه بازار کرد، همچنین در پی سفر اوباما به عربستان سعودی و مذاکره وی با پادشاه این کشور در خصوص «هماهنگی اقدامات برای کاهش قیمت نفت و گاز»، قیمت «نفت اورال» در نیمه دوم سال ۲۰۱۴ از ۱۰۸ دلار در هر بشکه به ۵۴ دلار کاهش یافت (Холодков, 2015: РИСИ). از طرفی، تحریم‌های اقتصادی تأثیر منفی بر امکان دریافت وجوهات و اعتبارات مالی برای بانک‌های روسی داشت و باعث رکود سرمایه‌گذاری در کشور گردید که این امر به کاهش ارزش روبل انجامید (Клинова, Сидорова, 2014:73). کارشناسان معتقد هستند که بزرگترین مشکلات می‌توانند در حوزه واردات به وجود آیند. اقتصاد روسیه به شدت وابسته به واردات فناوری‌های پیشرفته، ماشین‌آلات، دارو و به ویژه مواد غذایی است. حال آنکه، شرکای اصلی روسیه برای واردات، کشورهای عضو اتحادیه اروپا هستند که روسیه را تحت تحریم قرار دادند (Граф, 2015)، بنابراین، روسیه ناگزیر به اتخاذ سیاست «جایگزینی واردات»^۲

^۱. В.М. Холодков

^۲. Импортозамеще

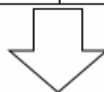

گردید (Борцов, 2015: politrussia.com). اجرای راهبرد «چرخش به شرق» نیز از دیگر راه‌کارهای روسیه در راستای مقابله با تحریم‌های غرب بود. به عقیده خالادکف^۱، اقدامات دولت در چارچوب راهبرد «چرخش به شرق» تاکنون نتایج قابل توجهی از نظر تنوع جغرافیایی روابط اقتصادی خارجی در پی داشته است. (Холодков, 2016: РИСИ). همچنین وی معتقد است، روسیه با برنامه‌های ضدتحریمی چون گسترش تولیدات، واردات جایگزین، تخصیص منابع دولتی برای پرکردن سرمایه بانک‌های سیستماتیک و مهم، اقدام به تجارت با چین و دیگر کشورهای در حال توسعه از محل ارزهای متقابل ملی، نه تنها از کارایی تحریم‌های غربی کاسته، بلکه تأثیر آنها پیوسته در حال کاهش است. به طوری که «می‌توان ادعا کرد اقتصاد روسیه با شرایط تحریم خو گرفته و سازگار شده است». در این رابطه خالادکف، صنعت نفت و فعالیت‌های حوزه بانکی را گواهی بر این ادعا می‌داند. به عقیده وی، هیچ‌گونه افتی در صنعت نفت وجود ندارد. برعکس، هشتمین سال متوالی رشد ثابت در این حوزه مشاهده شده است. سال ۲۰۱۵ در روسیه، استخراج نفت ۱,۳ درصد (۵۳۳,۲ میلیون تن در برابر ۵۲۶,۱ میلیون تن در سال ۲۰۱۴) افزایش یافته است، صادرات «طلای سیاه» نیز با افزایش ۸,۶ درصدی یعنی تا ۲۲۲,۳ میلیون تن مواجه شده است. توسعه تدریجی این بخش در سال جاری هم ادامه یافته است. در سه ماهه اول سال ۲۰۱۶ استخراج نفت به میزان ۴,۵ درصد (تا ۱۳۷ میلیون تن) در مقایسه با دوره مشابه در سال ۲۰۱۵ و صادرات به میزان ۴,۳ درصد (تا ۶۱,۹ میلیون تن) افزایش یافته است. در سیستم بانکی نیز کمبود بودجه زیادی وجود ندارد؛ تنها در حساب‌های بانکی موسسات، وجوه نقدی زیادی به میزان ۱۹ تریلیون روبل وجود دارد که بیش از حجم سالانه مجموع سرمایه‌گذاری‌های (دولتی و خصوصی) (۱۴ تریلیون روبل) است. در این میان، مجموع بدهی خارجی (دولتی و شرکتی) به روسیه طی دو سال گذشته به میزان ۲۱۰ میلیارد دلار (از ۷۲۸ میلیارد دلار در ۱,۰۱,۲۰۱۴ به ۵۱۸ میلیارد دلار در ۱,۰۱,۲۰۱۶) کاهش یافته است، همچنین بدهی خارجی شرکت‌ها و بانک‌های روسیه به میزان ۱۷۷ میلیارد دلار (از ۶۵۱ میلیارد دلار به ۴۷۴ میلیارد دلار) کاهش یافته است (Холодков, 2016: РИСИ).

¹ Вячеслав Михайлович Холодков

الگوی تحلیلی رابطه تأثیر رژیم تحریم‌ها بر سطح همکاری‌های ایران و روسیه

رژیم تحریم	
علیه روسیه	علیه ایران
از سوی آمریکا، اروپا و برخی کشورها	از سوی شورای امنیت
یک جاتبه، دوجاتبه و چندجاتبه	همه‌جاتبه
عاملی برای تقویت تعامل با دیگر کشورها از جمله ایران از طریق اتخاذ سیاست‌هایی مثل «جایگزینی واردات» و «چرخش به شرق»	عامل بازدارنده برای تعامل ایران با کشورهای عضو سازمان ملل از جمله روسیه

اعمال تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا بر روسیه	لغو تحریم‌های همه‌جاتبه از ایران
---	----------------------------------

فراهم آمدن امکان گسترش همکاری‌های تهران-مسکو

منبع: نگارندگان

روسیه و پرونده هسته‌ای ایران

در دوره سیاست خارجی مدودیف^۱، دولت روسیه در شورای امنیت سازمان ملل متحد به شش قطعنامه تحریمی علیه ایران رأی مثبت داد. در دوره پوتین با کاهش روابط روسیه با غرب و بازسازی روابط با ایران شرایط مناسبی برای ارتقاء روابط فراهم شد. در این زمان روسیه در بحث هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران تلاش می‌کند که قطعنامه جدیدی علیه ایران تصویب نشود. از سوی دیگر، شرایطی فراهم شود که روسیه روابط خود را با ایران ادامه و گسترش دهد. روسیه به طور مرتب بر حل و فصل موضوع هسته‌ای از طریق مسالمت‌آمیز تأکید می‌کند. این کشور سعی دارد از تشدید فشارهای بیشتر به ایران جلوگیری کند و همچنین از طریق طرح‌های ابتکاری از جمله طرح گام به گام بتواند نقش میانجیگرانه در

^۱.Медведев, Дмитрий

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام / ۷۵

موضوع هسته‌ای داشته باشد. در واقع تا پیش از توافق هسته‌ای، روابط روسیه و ایران در موضوع هسته‌ای در قالب سه مفهوم که از مفاهیم اصلی حاکم بر سیاست خارجی روسیه نسبت به پرونده هسته‌ای است پیروی می‌کند^۱ (کرمی، ۱۳۹۲):

– جلوگیری از تشدید اوضاع؛

– حل و فصل موضوع در چارچوب گفت و گو و مذاکره؛

– میانجیگری از طریق طرح گام به گام. روسیه برخلاف غرب معتقد است که جلوگیری از دسترسی به سلاح‌های هسته‌ای نباید عاملی برای گسترش قلمرو استراتژیک غرب برای مداخله در امور داخلی کشورها و نقض حاکمیت ملی در سطح جهانی باشد (همان). روس‌ها طبیعتاً به دنبال انحصار هسته‌ای و حفظ انحصار هسته‌ای خودشان با کشورهای قدرتمند جهان، یعنی اعضای دائم شورای امنیت، هستند و برای روس‌ها حفظ آن پی تی^۲ و مقررات بین‌المللی در چارچوب این معاهده بین‌المللی، یک اصل اساسی است. نکته دیگر، نگرانی‌های امنیتی نسبت به گسترش هسته‌ای و سلاح‌های کشتار جمعی است. لذا در خصوص جمهوری اسلامی ایران به طور خاص روس‌ها، اولاً به صورت قاطع مخالف هسته‌ای شدن ایران در بعد نظامی این فناوری هستند ولی در عین حال بر استفاده از انرژی هسته‌ای مسالمت‌آمیز تأکید دارند. در همین راستا، طرح‌هایی را برای این موضوع ارائه کردند که عبارت هستند از؛ طرح انتقال ذخایر ایران، طرح گام به گام و مشارکت آنها در نشست‌های ۱+۵ برای حل و فصل مسائل هسته‌ای. در همین چارچوب، نیروگاه بوشهر به‌رغم تأخیرهای مختلف در نهایت راه‌اندازی شد. موضوع همکاری روس‌ها با غرب و رأی مثبت آنها به ۶ قطعنامه در سال‌های گذشته نیز مطرح است در عین حال روس‌ها مخالف اقدام نظامی علیه ایران به بهانه پرونده هسته‌ای بوده‌اند^۳ (کرمی، ۱۳۹۳).

^۱. کرمی، جهانگیر (۱۳۹۲)، هدف مشترک روسیه و آمریکا در مساله هسته‌ای چیست؟ سایت خبری تحلیلی تابناک، کد خبر: ۳۵۸۶۲۳ تاریخ انتشار: ۲۷ آبان ۱۳۹۲

^۲. Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT)

^۳. کرمی، جهانگیر (۱۳۹۳)، مذاکرات هسته‌ای و بررسی نقش روسیه، گفت و گو، روس‌ها نگران حل و فصل مساله هسته‌ای ایران هستند، کد خبر: ۵۷۶۴ تاریخ انتشار: ۰۲ اسفند ۱۳۹۳، تارنمای پایگاه خبری امید هسته‌ای ایرانیان <http://inhnews.ir/fa/news/5764>

اسناد بالادستی در تعیین سیاست‌های خارجی و خط‌مشی کلان دولت‌ها نقش پررنگی دارند. در روسیه توجه به این مهم سابقه دیرینه‌ای دارد. بند چهارم دکترین سیاست خارجی فدراسیون روسیه مصوب سال ۲۰۱۳ که اهداف سیاست خارجی روسیه را تعیین کرده است به نکات ظریفی اشاره دارد که پاسخگوی بسیاری از سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های دولتمردان روس در رویدادهای منطقه‌ای و جهانی است. برخی از آنها عبارت هستند از (Концепция Внешней Политики Российской Федерации, 2013:4):

مواضع قوی و معتبر در جامعه جهانی که در بیشترین حد پاسخگوی منافع فدراسیون روسیه به عنوان یکی از موثرترین و رقابتی‌ترین مراکز جهان مدرن باشد؛ ارتقاء فعال سیاست تقویت همه‌جانبه صلح بین‌المللی، ثبات و امنیت جهانی به منظور استقرار سیستم بین‌المللی دموکراتیک و عادلانه مبتنی بر اصول جمعی در حل مسائل بین‌المللی؛ تشکیل روابط حسن همجواری با کشورهای همسایه، کمک به از میان برداشتن کانون‌های جدید موجود و در حال ظهور تنش‌ها و درگیری‌ها در مناطق پیرامونی فدراسیون روسیه؛ توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه همکاری (مشارکت) منصفانه و متقابل سودمند با کشورهای خارجی، واحدهای بین‌المللی، مجامع و سازمان‌های بین‌المللی بر اساس اصول احترام به استقلال و حاکمیت، عمل‌گرایی .... کمک به برقراری ائتلاف‌ها و اتحادهای شبکه‌ای انعطاف‌پذیر خارج از بلوک و مشارکت فعال روسیه در آنها؛ کمک به توسعه همکاری و گفت و گوی سازنده میان تمدن‌ها به منظور تقویت توافقات و سودمندی متقابل فرهنگ‌ها و ادیان مختلف و ...

یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی این کشور سند تدبیر یا مفهوم سیاست خارجی فدراسیون روسیه است که در جدیدترین نسخه و در نسخه پیشین، تنها در بندی که به صراحت به ایران اختصاص یافته، موضوع برنامه هسته‌ای ایران مورد اشاره قرار می‌گیرد. در بند ۸۹ مفهوم سیاست خارجی فدراسیون روسیه مصوب سال ۲۰۱۳ در اشاره به حل و فصل برنامه هسته‌ای ایران این‌گونه آمده است، «روسیه همواره یک خط‌مشی متوازن در حل و فصل سیاسی و دیپلماتیک برنامه هسته‌ای ایران از طریق برقراری گفتگوهای گام به گام، متقابل و مبتنی بر انطباق دقیق با الزامات نظام منع گسترش هسته‌ای، دنبال خواهد کرد.» (Концепция Внешней Политики Российской Федерации, 2013: 89).

همچنین در بند ۹۴ جدیدترین نسخه این سند که تقریباً در یک سالگی برجام به تصویب رسید، می‌خوانیم، «روسیه خط‌مشی توسعه همه‌جانبه همکاری با جمهوری اسلامی ایران را دنبال

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۷۷

می‌کند و همچنین در اجرای توافق جامع هسته‌ای ایران بر اساس قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد مصوب ۲۰ جولای ۲۰۱۵، متناسب با تصمیمات شورای حکام آژانس انرژی اتمی عمل می‌کند و به طور همه‌جانبه به اجرای این روند کمک می‌نماید» (Концепция Внешней Политики Российской Федерации, 2016:94).

همچنین برای نخستین بار در بند ۶۰ این سند، موضوع همکاری کشورهای دریای خزر مورد توجه قرار گرفته است. در این خصوص آمده است، «رویکردهای روسیه نسبت به تعامل با شرکای خود در حوزه دریای سیاه و دریای خزر با توجه به حفظ پایبندی به اهداف و اصول منشور سازمان همکاری اقتصادی دریای سیاه و همچنین با توجه به ضرورت تحکیم سازوکارهای همکاری پنج کشور ساحلی خزر بر اساس اجماع یا اتخاذ تصمیمات جمعی توسط آنها است». افزون بر این در بند ۹۶ به گسترش تعامل با کشورهای جهان اسلام و توسعه شراکت با آنها در امور گوناگون هم اشاره می‌شود. دو مورد اخیر در کنار تعامل با دیگر کشورها بر اهمیت تعامل و همکاری با ایران هم تأکید دارد.

ناگفته نماند سند راهبرد امنیت ملی^۱ که از دیگر اسناد مهم و بالادستی روسیه است و نسخه جدید آن در دسامبر ۲۰۱۵ و پس از تصویب برجام به تصویب رسیده در آن، هیچ اشاره‌ای به نام ایران نشده است. این مسئله در کنار عدم تغییر اولویت‌های منطقه‌ای سیاست خارجی روسیه، گویای آن است که به‌رغم توجه ویژه مقامات ایرانی به موضوع روابط راهبردی با روسیه، روس‌ها با وجود قرار داشتن در شرایط تحریم و رفع تحریم‌های شورای امنیت از ایران به‌رغم جهت‌گیری مثبت و رو به جلو، چنین جایگاهی برای توسعه مناسبات خود با ایران در نظر نگرفته‌اند. لذا بعید است در آینده نزدیک روابط دو کشور در تمامی ابعاد به سطح همکاری‌های راهبردی ارتقاء یابد.

با ذکر این مقدمات به بررسی جهت‌گیری روسیه در قبال توافق هسته‌ای ایران می‌پردازیم. جهت‌گیری روسیه نسبت به توافق هسته‌ای ایران در دو سطح نظری و عملی قابل ارزیابی است. در سطح نظری مواضع و نقطه نظرات مقامات و تحلیلگران سیاسی روسیه و در سطح عملی اقدامات و عملکرد روسیه در رابطه با ایران طرح می‌شود.

^۱. Стратегия Национальной Безопасности Российской Федерации 2015

نگاه روسیه به برجام

ولادیمیر پوتین در ۱۴ جولای ۲۰۱۵، پس از امضای توافق جامع، ضمن ابراز خرسندی از توافق جامع هسته‌ای ایران و «۱+۵» و استقبال روسیه از توافق به‌دست آمده اظهار داشت، «امروز جهان نفس راحتی کشید...»^۱ وی همچنین سخنان خود را اینگونه ادامه داد، «توافق جامع بر پایه‌های محکم قوانین بین‌المللی به‌ویژه پیمان منع گسترش سلاح هسته‌ای و موافقتنامه پادمان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از جمله پروتکل الحاقی شالوده‌ریزی شده است. برخلاف تلاش برای توسل به سناریوهای نظامی، مذاکره‌کنندگان انتخاب قاطعی را به نفع ثبات و همکاری انجام دادند که در قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد تشبیه خواهد شد»، وی همچنین ضمن اشاره به سهم بزرگ کارشناسی تیم مذاکره‌کننده روسی در تدارک این توافق و وجود اراده سیاسی در میان «۱+۵» و ایران به پیدایی انگیزه‌های قوی جدید در روابط دوجانبه با ایران، فارغ از تأثیر عوامل خارجی، اشاره نمود. همچنین در پایان اظهار داشت، «روسیه ضمن مساعدت در تقویت امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی، نظام جهانی منع گسترش سلاح هسته‌ای، ایجاد منطقه‌عاری از سلاح‌های کشتار جمعی و وسایل توزیع آنها در خاورمیانه و همچنین بسیج ائتلاف گسترده در منطقه برای مقابله با تهدیدهای تروریستی، هر آنچه برعهده‌ی آن (روسیه) است انجام خواهد داد تا موافقتنامه وین به‌طور کامل اجرا شود.» (Путин, 2015: kremlin.ru). همچنین پوتین در مورد این توافق اظهار داشت، «ایران امکان یافت این برنامه را از جمله غنی‌سازی اورانیوم را تحت کنترل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، ضمن حذف پی‌درپی تحریم‌های اعمال شده علیه تهران توسعه دهد که ما از مدت‌ها مصرانه خواستار آن بودیم». علاوه بر این، وی حصول این توافق را برای اجرای طرح‌های گسترده همکاری روسیه با ایران در زمینه انرژی هسته‌ای صلح‌آمیز مهم ارزیابی کرد (Путин, 2015: interfax.ru).

سرگئی لاوروف^۲ نیز ضمن موثر دانستن طرح گام به گام و متقابل روسیه برای خروج مذاکرات از بن‌بست در رابطه با توافق هسته‌ای نکاتی یادآور شد (Лавров, 2015: mid.ru).

^۱. kremlin.ru

^۲. Лавров, Сергей

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۷۹/

- سازگاری با سیاست خارجی روسیه؛ «توافق نهایی به طور کامل با هدفی که در نظریه سیاست خارجی روسیه طرح شده، یعنی اذعان به حق ایران برای فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای از جمله حق غنی‌سازی اورانیوم و اجرای این فعالیت تحت کنترل شدید آژانس، سازگار است.»

- تقویت رژیم منع گسترش؛ «بی‌شک توافق جامع در برنامه هسته‌ای ایران، موجب تقویت رژیم منع گسترش سلاح هسته‌ای می‌شود و تأثیر مثبتی بر وضعیت کلی امنیت و ثبات در خاورمیانه، شمال آفریقا و خلیج فارس خواهد نهاد.»

- رفع بهانه‌های موجود برای توسل به زور علیه ایران؛ «این نکته حائز اهمیت است که عادی‌سازی وضعیت مربوط به ایران هر بهانه‌ای را برای توسل به زور علیه این کشور که توسط برخی به عنوان «جایگزین واقعی» مذاکرات در نظر گرفته شده بود از میان برمی‌دارد.»

- تأثیر مثبت در مناسبات تهران-مسکو؛ «شکی نیست که حل و فصل برنامه هسته‌ای ایران تأثیر مثبتی در روابط دو جانبه بین روسیه و جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت و چشم‌انداز گسترده‌تری را برای تعمیق و تنوع‌بخشی آنها خواهد گشود. این امر با اجرای طرح‌های گسترده احداث واحدهای جدید تأسیسات و نیروگاه‌های هسته‌ای در ایران مرتبط است که اجرای آنها در چارچوب توافق حاصله در برابر هرگونه تأثیر منفی عوامل خارجی به طور کامل بیمه می‌شود. لغو نظام تحریم‌ها امکان پیشرفت را در دیگر زمینه‌های همکاری‌های دوجانبه فراهم می‌کند که در آنها، اعمال محدودیت‌های یک‌جانبه برون‌مرزی آمریکا و اتحادیه اروپا را در معاملات مالی و دیگر جوانب فعالیت‌های عملی مشترک ما و شرکای ایرانی ما متوقف خواهد کرد». همچنین وی در ادامه به گسترش فرصت‌های همکاری‌های در زمینه نظامی- فنی میان روسیه و ایران اشاره نمود؛ به ویژه که حساسیت وظیفه فرونشاندن و سرکوب تهدید تروریسم در منطقه، حائز اهمیت است. علاوه بر این، سرگی لاوروف، اظهارات شش سال پیش ایالات متحده را در مورد غیرضروری بودن سیستم دفاع موشکی اروپا در صورت دستیابی توافق با ایران یادآور شد. همچنین موارد زیر را متذکر گردید:

- گشودن فرصت‌های جدید برای حل و فصل از دیگر مشکلات و درگیری‌های موجود در منطقه؛

– ایجاد انگیزه‌های بیشتر برای پیشبرد ایجاد یک منطقه عاری از سلاح‌های کشتار جمعی در خاورمیانه؛

– رفع موانع (تاحد زیادی ساختگی) در راه تشکیل ائتلافی گسترده برای مبارزه با «داعش» و دیگر گروه‌های تروریستی (Лавров, 2015: mid.ru).

آندریکازانتسف^۱ – دکترای علوم سیاسی، کارشناس موسسه مطالعات بین‌المللی، مدیر موسسه دولتی روابط بین‌الملل مسکو^۲ معتقد است که توافق ایران، یک جهش بزرگ به جلو است. در واقع، فصل جدیدی در روابط ایران و کل جهان، نه تنها غرب گشوده شده است که نسبت به تمام دوران پس از انقلاب اسلامی، راه جدیدی است (Казанцев, 15.06.2015: mgimo.ru). خلاپکوف^۳ نیز می‌گوید «این توافق نشان‌دهنده اثربخشی ابزار سیاسی و دیپلماتیک برای حل و فصل بحران‌های بین‌المللی از جمله در زمینه منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای است. این در حالی است که در سال‌های اخیر، ایالات متحده آمریکا در جریان حل و فصل بحران‌ها به کرات به تهدید و یا به‌کارگیری از ابزار نظامی متوسل شده است...» (Хлопков, 2015: russiancouncil.ru).

لذا می‌توان گفت به طور کلی جهت‌گیری روسیه در سطح نظری بر مبنای اظهارات مقامات دولتی روسیه نسبت به برجام مثبت بوده است. اما برای بررسی دقیق‌تر این موضوع اقدام عملی مقامات این کشور در پس‌برجام در راستای تقویت همکاری و تعامل با ایران در سطوح دوجانبه و چندجانبه و گام‌های اعتمادساز اهمیت دارد.

همکاری‌ها در دوره پس‌برجام

تحویل کامل سامانه دفاع موشکی اس - ۳۰۰ به ایران؛ رئیس‌جمهور روسیه طی حکمی چند روز پس از تفاهم هسته‌ای لوزان در فروردین ۱۳۹۴ ممنوعیت صدور سامانه موشکی اس - ۳۰۰ به ایران را لغو کرد. پس از برجام و رفع تحریم‌های ضدایرانی ارسال این سامانه‌ها به ایران قطعی شد و صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران نخستین فیلم از استقرار این سامانه را اواسط شهریور ۱۳۹۵ در ایران منتشر کرد (پرس تی وی، ۱۳۹۵: ۴۸۲۱۲۵).

^۱. Андрей Казанцев

^۲. Московский Государственный Институт Международных Отношений - МГИМО

^۳. Антон Хлопков

تخصیص اعتبارات و وام چند میلیاردی روسیه به ایران؛ در حال حاضر بخش زیادی از تحریم‌های اقتصادی از تهران برداشته شده و مسکو به افزایش صادرات به ایران امیدوار است. طی نشست کمیسیون‌های بین‌دولتی در نوامبر ۲۰۱۵ و دیدار ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه از تهران، پرداخت وام از طریق دو خط اعتباری یکی از طریق بانک اقتصاد خارجی به میزان ۲ میلیارد یورو و دیگری از طریق وزارت دارایی فدراسیون روسیه به میزان ۵ میلیارد دلار مطرح شد (Калинина, 17/1/2016: kommersant.ru). مسکو با مشکلات مالی خود به سختی توانست اعتبار بزرگی را به منظور تحریک واردات کالاهای روسی در بازار ایران در اختیار تهران قرار دهد. تابستان ۲۰۱۶ دولت روسیه ۲,۲ میلیارد یورو (نزدیک به ۲,۵ میلیارد دلار) در اختیار تهران قرار داد که ظاهراً بخشی از ۵ میلیارد دلار مبلغ وعده داده شده است (Тренин, 2016/09/08: carnegie.ru).

حمایت از عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای و طرح موضوع عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، مسکو مایل است، ایران را به عنوان عضو سازمان همکاری شانگهای که جامعه سیاسی کشورهای غیر غربی با محوریت چین و روسیه است در نظر بگیرد (Тренин, 2016: carnegie.ru).

تقویت تعامل منطقه‌ای با ایران به‌خصوص در رابطه با اوضاع سوریه؛ روند وضعیت سیاسی - نظامی در سوریه منجر به تعامل مستقیم نیروهای مسلح روسیه و ایران در میدان جنگ شد. سیر حوادث و اوضاع جاری در سوریه به جهت ایجاد مشکلات امنیتی منطقه‌ای موجب تحریک بخشی بیشتر همکاری نظامی - سیاسی مسکو و تهران شده است. همگرایی عملی ایران و روسیه در این حوزه با آغاز عملیات نیروی هوایی روسیه در سوریه از ۳۰ سپتامبر ۲۰۱۵ شدت یافته است (Иваненко, 2016: 118-119). به باور ترینین^۱، روسیه و ایران در سوریه همانند متحدان نظامی نزدیک عمل می‌کنند، هرچند این مطلب به معنای استراتژی‌های سیاسی یکسان آنها در این کشور نخواهد بود (Тренин, 2016: carnegie.ru).

سفر ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه به ایران و سفرهای مکرر مقامات دو کشور در راستای تقویت همکاری‌ها در حوزه‌های مختلف؛ در شرایط سیاسی موجود، تماس‌های ثابت مقامات دو کشور در سطوح عالی حاکی از توسعه روابط دو کشور است. در عالی‌ترین

^۱.Тренин, Дмитрий

سطح، سفر ولادیمیر پوتین در ۲۳ نوامبر سال ۲۰۱۵ به ایران بسیار حائز اهمیت است. در این سفر، رئیس جمهور روسیه پس از دیدار با رهبر ایران و مذاکره با حسن روحانی رئیس جمهور ایران، قصد خود را برای افزایش تجارت با ایران اعلام کرد. وی همچنین آمادگی روسیه را برای تخصیص اعتبار دولتی صادراتی به میزان ۵ میلیارد دلار برای تأمین مالی طرح‌های مشترک اعلام نمود (Гулиева, 2015). در پایان این سفر، جمهوری اسلامی ایران و روسیه در راستای تعمیق و تحکیم همکاری‌های مشترک، ۷ سند یادداشت تفاهم همکاری امضا کردند (سایت سفارت جمهوری اسلامی ایران در روسیه، ۱۳۹۴: ۳۶۸۰۲۴). علاوه بر این روسای جمهور ایران و روسیه در پسابرجام در اجلاس سه‌جانبه باکو (۱۸ تیر ماه ۱۳۹۵) نیز با هم دیدار داشته‌اند. علاوه بر این، دو رئیس جمهور مکالمات تلفنی مکرری نیز با یکدیگر داشته‌اند. رفت و آمد مقامات عالی‌رتبه دو کشور در زمینه‌های مختلف نیز قابل توجه است و تاکنون چندین تفاهم‌نامه در حوزه‌های کاری گوناگون منعقد شده است. در این رابطه سفر والنتینا ماتوینکو^۱ رئیس شورای فدراسیون روسیه به ایران در نوامبر ۲۰۱۶ و گفتگو در طیف گسترده‌ای از مسائل پیرامون همکاری‌های علمی فرهنگی، ساخت و ساز نیروگاه‌های حرارتی و هسته‌ای، قراردادهای قانونی و مبارزه با تروریسم بین‌المللی و همچنین افزایش تعامل پارلمانی قابل ذکر است.

علاقتمندی شرکت‌های روسی برای حضور در بازار ایران در شرایط پسابرجام؛ شرکت‌های بزرگ روسیه امکان همکاری با ایران را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهند. «لوک اویل»^۲ بزرگترین شرکت نفتی روسیه درصدد ورود به بازار نفت و گاز ایران است؛ صنعت هوافضای روسیه که پس از افت شدید در سال‌های اخیر و به‌خصوص پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مجدداً احیا شده است در جستجوی فرصت‌های صادراتی تازه‌ای است (Тренин, 2016/09/08: carnegie.ru). در واقع، همکاری‌های هسته‌ای روسیه با ایران همچنان ادامه دارد. چند ماه پیش از تصویب برجام در نوامبر ۲۰۱۴ بین ایران و روسیه قرارداد جدیدی برای احداث دو نیروگاه اتمی با فناوری روسی امضا شد که هزینه آن حدود ۱۱ میلیارد دلار می‌باشد. بر اساس مفاد برجام نیز، ایران تا ۱۰ تن اورانیوم غنی‌شده با غنای کم خود را در ازای دریافت اورانیوم طبیعی به روسیه صادر کرده است. پس

^۱. Валентина Матвиенко

^۲. Лукойл

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۸۳/

از اتمام احداث نیروگاه اتمی بوشهر شرکت «روس اتم»^۱ روسیه در سپتامبر سال ۲۰۱۵، کار آماده‌سازی و تدارک طرح فنی برای آرایش مجدد شرکت‌ها را در مرکز تحقیقات فوردو برای تولید ایزوتوپ پایدار آغاز کرده است. در نوامبر سال ۲۰۱۵، شرکت «تکنوپرام اکسپورت»^۲ از شرکت‌های تابعه شرکت دولتی «روستکس»^۳ قراردادی با وزارت انرژی ایران برای ساخت دو نیروگاه برق با ظرفیت تولید بیش از ۲ هزار مگاوات و هزینه بیش از ۳ میلیارد دلار به امضا رسانده است. علاوه بر این، شرکت مزبور توافقی را با شرکت ایرانی «توانیر» در مورد همکاری در صنعت برق، شامل ساخت ۱۰ واحد بزرگ با ظرفیت تولید حدوداً ۳ هزار مگاوات و خطوط انتقال برق و پست امضا کردند. (Гулиева, 2015).

ایران و روسیه در پس‌برجام حوزه‌های دیگری نیز با هم همکاری دارند و توافق‌هایی منعقد شده است. برای مثال، در حوزه حمل و نقل، در نوامبر ۲۰۱۵ راه‌آهن جمهوری اسلامی ایران، قراردادی را به منظور برقی کردن بخشی از راه‌آهن گرمسار-اینچه برون به طول ۴۹۵ کیلومتر به ارزش ۱,۲ میلیارد یورو با راه‌آهن روسیه امضا کرده است، زمان اجرایی شدن کامل این طرح بر اساس برآوردهای اولیه سه سال است. در دسامبر ۲۰۱۵ نیز یک شرکت کشتیرانی ایرانی به نام «نسیم بحر کیش» که یک شرکت ترازیتی است سهامدار بندر سولیانکا^۴ در آستاراخان روسیه شد. ارزش این قرارداد ۷۵۰ روبل اعلام شده است (Там же).

همچنین، صنایع نظامی روسیه یکی از حوزه‌های عمده روابط ایران و روسیه است. حتی در پس‌برجام و پس از لغو نهایی تحریم‌های اقتصادی، ایران به تسلیحات و فناوری‌های نظامی غربی دسترسی پیدا نکرده است. از این رو، ایران می‌تواند برای صادرکننده تسلیحات روسیه یعنی «رس آبارن اکسپرت»^۵، یکی از بازارهای مهم فروش باشد. در آغاز سال ۲۰۱۶ روسیه بالاخره سامانه موشکی اس-۳۰۰ را به ایران تحویل داد؛ لازم به ذکر است مسکو در سال ۲۰۱۰ قرارداد را لغو کرد تا در روند مذاکرات هسته‌ای بر تهران فشار آورد. هم‌اکنون تهران امکان خرید سامانه‌های مدرن تر اس-۴۰۰ را از روسیه مورد بررسی قرار می‌دهد،

^۱. Росатом

^۲. Технопромэкспорт

^۳. Ростех

^۴. Солянка

^۵. Рособоронэкспорта

روسیه هم اعلان کرده است مانعی برای تحویل تانک‌های تی-۹۰^۱ و جنگنده‌های سوخو-۳۰^۲ به ایران نمی‌بیند (Гренин, 2016/09/08: carnegie.ru).

علاوه بر موارد مذکور در یک اقدام اعتمادساز، ولادیمیر پوتین فرمانی امضا کرد که در آن مجازات‌های سابق روسیه نسبت به ایران را لغو و همزمان محدودیت‌های بیان‌شده در قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل در مورد حل مسئله اتمی ایران را رعایت می‌کند (سایت سفارت ایران در روسیه: ۱۳۹۴: ۳۸۴۴۱۶). روسیه همچنین در تازه‌ترین اقدام خود (۲۴ اکتبر ۲۰۱۶) برنامه‌ای برای فراهم آوردن زمینه‌های لغو ویزا برای مسافران ایرانی در سفر به روسیه به تصویب رسانده است.

عواملی در ترغیب روسیه برای همکاری با ایران موثر بوده و برخی عوامل نیز در پس‌برجام بر این علاقمندی افزوده است.

مجاورت جغرافیایی، همسایگی منطقه‌ای (از طریق دریای خزر) و اهمیت ایران در منطقه خاورمیانه؛ ایران و روسیه اگرچه مرز زمینی با یکدیگر ندارند، اما به‌دلیل همجواری از طریق دریای خزر و نزدیکی جغرافیایی گزینه مناسبی برای همکاری‌ها به‌خصوص در مسیرهای دریایی هستند. به عقیده ترنن، ایران و روسیه حتی پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی از طریق دریای خزر به طور مستقیم و با هم همسایه هستند. در قسمت جنوبی روسیه جایی که مرزهای آن بارها تغییر کرده است و برخی دولت‌ها با مسائل دیگر خود را مشغول کرده‌اند، ایران همواره با وسعتی پایدار برجای مانده است؛ سنت دولتمداری ایران سابقه‌ای ۲۵۰۰ ساله دارد که در عمل، رشته نظام دولتی این کشور در تمام این مدت قطع نشده است. لذا هر نظامی که در تهران به قدرت برسد برای روسیه لازم است که از ارتباط با آن حمایت نماید (Гренин, 2016/09/08: carnegie.ru).

منافع مشترک و همگرایی در مسائل مهم منطقه‌ای و دغدغه‌های مشترک بین‌المللی؛ گفتگوی سیاسی روسیه و ایران بر شباهت و همسانی و یا نزدیکی منافع دو کشور در مورد مسائل مهم جهانی و منطقه‌ای به‌ویژه، ایجاد نظم جهانی چند قطبی، تقویت نقش سازمان ملل در امور بین‌المللی و مقابله با چالش‌ها و تهدیدهای جدید، حل و فصل اوضاع سوریه و عراق و اوضاع افغانستان بنیان نهاده شده است. روسیه بر این عقیده است که همکاری متقابل

¹. T-90

². Су-30

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام / ۸۵

با ایران شرط مهمی برای تأمین منافع ملی روسیه، تقویت ثبات در قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی و خاور میانه است (Сайт МИД России, 05/28/2015). همچنین رهبر جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه نگرش بسیار منفی نسبت به سیاست‌های امریکا که بر هر دو کشور تحریم‌هایی را وضع کرده دارند. امتناع از پذیرش سلطه جهانی امریکا اساس دکترین‌های سیاست خارجی هر دو کشور را تشکیل می‌دهد. در عرصه جهانی، ایران هم همانند روسیه سعی در محدود کردن نفوذ امریکا در منطقه خود دارد. بدین معنا می‌توان مسکو و تهران را شرکای استراتژیک نامید؛ آنها مشترکاً با نظم جهانی شکل‌گرفته در پس از جنگ سرد مقابله می‌کنند (Тренин, 2016/09/08: carnegie.ru).

سیاست خارجی مستقل ایران (نه شرقی و نه غربی)؛ بر مبنای این سیاست، جمهوری اسلامی ایران حتی پس از رفع تحریم‌ها با در نظر گرفتن منافع ملی خود و الزامات تحقق و حفظ همه‌جانبه آثار یک‌جانبه‌گرایی به سمت غرب خودداری کرده و سیاست مستقلی را در تعامل با جهان در پیش می‌گیرد به طوری که خدشه‌ای به منافع ملی خود وارد ننماید.

اهمیت ترانزیتی ایران برای روسیه؛ روسیه امروز به طور فعال درصدد برقراری روابط اقتصادی با کشورهای خاورمیانه، آفریقای شمالی و آسیای جنوبی از طریق محور شمال- جنوب است؛ در این میان ایران به عنوان یک کشور ترانزیت برای روسیه از اهمیت کلیدی برخوردار است. در اجلاس سه جانبه در باکو در آگوست ۲۰۱۶، روسای جمهور روسیه، ایران و آذربایجان اظهار داشتند که تمام مساعی را برای احداث ۷۲۰۰ کیلومتر از این کریدور ترانزیتی که به طور عمده خط آهن است به کار خواهند بست که موجب اتحاد و پیوند سه کشور خواهد شد. در خود ایران هم با توجه به تعداد جمعیت و امکان رشد فناوری، تحصیلی و فرهنگی دورنمای اقتصادی گسترده‌ای را در مقابل روسیه گشوده است (Тамже).

توافق هسته‌ای ایران؛ قطعاً توافق هسته‌ای ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین مولفه‌های موثر بر گسترش همکاری‌های ایران و روسیه خواهد بود. چراکه با رفع تحریم‌های شورای امنیت از ایران، رفع بسیاری از موانع حقوقی در اجرای توافقات قبلی، زمینه مساعدی برای مناسبات بیشتر با ایران فراهم می‌شود. برای مثال تسهیل عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای، لغو ممنوعیت صدور سامانه دفاعی اس-۳۰۰ به ایران و تسهیل در رفع موانع حقوقی بانک‌های دو کشور.

رقابتی شدن بازار ایران؛ پس از برداشته شدن بخش عمده‌ای از تحریم‌ها در ۱۶ ژانویه ۲۰۱۶ حلقه شرکای احتمالی ایران به طرز قابل ملاحظه‌ای افزایش یافت که بلافاصله به مطالبات اضافی برای روسیه انجامید. (Калинина, 17/1/2016:kommersant.ru). در واقع در پسابرجام و در شرایط رفع تحریم‌های بین‌المللی از ایران شرکت‌های روسی ناگزیر هستند با شرکت‌های اروپایی که به بازار ایران باز خواهند گشت، رقابت نمایند (Гренин, 2016: carnegie.ru).

کاهش جدی تبلیغات ایران‌هراسانه در غرب و رسانه‌های غربی؛ غرب همواره یکی از رئوس هرم روابط ایران و روسیه بوده است. نگرش‌های غربی علاوه بر رسانه‌های روسی و رسوخ در لایه‌های گوناگون جامعه روسیه در ساختارهای کلان سیاست خارجی روسیه نیز نفوذ دارند و می‌توانند در چگونگی مناسبات تهران - مسکو تأثیرگذار باشند. بنابراین با رفع تحریم‌های همه‌جانبه از ایران، طیف غرب‌گرای ذی نفوذ در سیاست خارجی روسیه بهانه‌ای برای مانع‌تراشی در گسترش روابط دو کشور نخواهد داشت. همچنین به عقیده سنایی «برخی رسانه‌های روسیه که در دولت گذشته تحت تأثیر فضا سازی خبری منفی جهانی علیه ایران بوده‌اند و در انعکاس ایران‌هراسی شریک شده‌اند و بعضاً ذهنیت‌های منفی را در برخی لایه‌های جامعه روسیه ایجاد کرده‌اند که هم‌اینک این نگاه در حال اصلاح شدن است» (سنایی، ۱۳۹۴: Tccim.ir). لذا می‌توان امیدوار بود بعد از این، ایران یکی از مقاصد اصلی گردش گردان روسی باشد.

سیاست خارجی دولت فعلی ایران مبنی بر تعامل سازنده با جهان؛ دولت حاکم در ایران با پیاده کردن سیاست تعامل‌گرا با همه جهان، اگرچه توجه بسیاری از قدرت‌های غربی را به‌خصوص پس از رفع تحریم‌ها و اجرای برجام برای برقراری ارتباط با ایران برانگیخته است، اما نگاه به شرق نیز جزء مهمی از این سیاست خواهد بود که قطعاً تعامل با روسیه از محورهای مهم آن می‌باشد.

تأکید رهبر ایران برای مذاکره با امریکا فقط در موضوع هسته‌ای؛ یکی از گمانه‌های طرح‌شده در بسیاری از محافل خبری جهان در آستانه توافق هسته‌ای ایران، همگرایی و همسویی ایران با امریکا پس از توافق هسته‌ای بوده است؛ در این خصوص لازم به تأکید است که رهبری ایران مذاکره با امریکا را در صرفاً در خصوص موضوع هسته‌ای مجاز دانسته‌اند و لاغیر. لذا توافق هسته‌ای ایران، اگرچه روابط ایران را با غرب بهبود می‌بخشد، اما رافع

تضادهای عمیق مابین ایران و امریکا نخواهد شد و از این بابت تهدیدی برای منافع روسیه نخواهد بود.

دیپلماسی فعال سفارت ایران در روسیه؛ مهدی سنایی، سفیر فعلی ایران در روسیه، پیش از این به عنوان رایزن فرهنگی ایران در روسیه و همچنین قزاقستان فعالیت داشته است. وی دکترای علوم سیاسی خود را از آکادمی علوم روسیه دریافت نموده و از کارشناسان خبره در مسائل روسیه به شمار می‌آید و با اشراف به زبان روسی و آشنایی با جامعه، دولت و سیاست خارجی روسیه توانسته تاکنون دیپلماسی فعالی را مابین دو کشور ایجاد نماید. گذری کوتاه بر آرشیو سایت سفارت ایران در روسیه، حاکی از آن است که در دوره مسئولیت وی سطح مناسبات و تعامل ایران با روسیه در سطوح مختلف علمی و آکادمیک، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی رو به رشد بوده و بی‌تردید اشراف به زبان روسی و آشنایی وی با جامعه روسیه نقش مهمی در این مهم ایفا کرده است. همچنین انتصاب وی به عنوان سفیر ایران در روسیه، معرف شاخصی در سیاست تعامل‌گرای دولت جدید ایران می‌باشد.

تنش‌های موجود در روابط روسیه با غرب و اعمال تحریم‌های امریکا و اتحادیه اروپا علیه روسیه؛ همانطور که پیش از این گفته شد همواره روابط روسیه با غرب در چگونگی مناسبات روسیه با ایران تأثیرگذار بوده است. بدیهی است در شرایط فعلی که رابطه روسیه با غرب در وضعیت مناسبی قرار ندارد. مسکو تعامل مثبتی با تهران داشته باشد. در این خصوص می‌توان به صحبت‌های رجب صفراف^۱، مدیر مرکز مطالعات ایران معاصر در روسیه در گفتگوی زنده تلفنی با برنامه ویژه خبری شبکه دو سیمای جمهوری اسلامی ایران در ۲۳ اسفند ۹۴ پیرامون موضع احتمالی روسیه در صورت اعمال تحریم‌های جدید علیه ایران به بهانه آزمایش موشکی اخیر ایران اشاره کرد. صفراف در این گفتگو به صراحت اعلام کرد که روسیه در این صورت به قطعنامه تحریمی جدید شورای امنیت علیه ایران رأی مثبت نخواهد داد (خبرآنلاین، ۱۳۹۴: ۴۹۲۳۱).

تیرگی مقطعی روابط مسکو-آنکارا؛ پس از سرنگونی جنگنده سوخوی روسیه توسط ترکیه روابط مسکو-آنکارا به تیرگی نهاد. روسیه به منظور اقدام متقابل، طرح‌های سرمایه‌گذاری مشترک با ترکیه را محدود و واردات مواد غذایی از ترکیه را لغو کرد. همچنین، محدودیت‌هایی برای پرواز به ترکیه از سوی مسکو اعمال و همکاری‌های توریستی با ترکیه

^۱ .Раджаб Сафаров

متوقف شده بود (عابدی، ۱۳۹۴). تیرگی روابط مسکو- آنکارا روسیه را در راستای تأمین نیاز و الزامات مربوط به حوزه صنایع غذایی و محصولات کشاورزی به سمت بازار ایران ترغیب کرد. ذهنیت تاریخی منفی از یکدیگر به خصوص ذهنیت منفی ایرانیان از روسیه؛ ایران و روسیه چندان به یکدیگر اعتماد ندارند. ایرانی‌ها هنوز فراموش نکرده‌اند، چطور روسیه تزاری اراضی پادشاهی ایران را به قلمرو خود ملحق نمود و اتحاد جماهیر شوروی سعی در ایجاد جمهوری مردمی در آذربایجان ایران داشته است. در روسیه نیز، فارس‌ها را به دمدمی مزاج بودن و نیرنگ متهم می‌کنند که در این باره به سرنوشت غم‌انگیز سفارت روسیه به رهبری گریبایدوف در ایران اشاره می‌نمایند (Гренин, 2016/09/08: carnegie.ru). به عقیده کاژانف^۱، عدم اعتماد خاصی نسبت به روسیه و طرح‌های آن در رابطه با ایران، هم در میان لیبرال‌ها و اصلاح‌طلبان محلی و هم در بخش عمده‌ای از جامعه ایران وجود دارد. نخبگان ایرانی برخلاف نخبگان روسی، حافظه تاریخی خوبی دارند؛ تاخیر مسکو در تحویل سامانه اس-۳۰۰، قرارداد گور- چرنومردین که موجب قطع همکاری نظامی ایران- روسیه شد و اشغال اراضی ایران واقع در سواحل دریای خزر در زمان پتر کبیر به خاطر می‌آورد. در این رابطه تعامل وضعی با مسکو در سوریه به هیچ عنوان نمی‌تواند سطح لازم اعتماد را ایجاد نماید (Кожанов, 2016/08/29: carnegie.ru).

تمایلات سیاسی نخبگان حاکم در دو کشور؛ در سال‌های اخیر نگرش‌های حاکم بر دولتمردان دو کشور نقش پررنگی در چگونگی مناسبات دو کشور داشته است. در سال ۲۰۰۸ همزمان با روی کار آمدن مدودیف، راهبرد جدیدی در سیاست خارجی روسیه شکل گرفت که بر مبنای آن و به منظور نوسازی و دستیابی به توسعه اقتصادی، ارتباط بیشتر با دنیای غرب به ویژه با ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا ضرورت داشت (جعفری، ذوالفقاری: ۱۳۹۲: ۳۱). این موضوع تأثیر قابل توجهی بر نوع مناسبات روسیه با ایران نهاد. ناگفته نماند در همین دوران روابط ایران با غرب نیز در پی سیاست‌های غرب‌ستیزانه احمدی نژاد، رئیس‌جمهور وقت ایران دچار تنش‌های جدی شد. لذا روسیه با در نظر گرفتن منافع خود در تعامل با غرب در بسیاری از مسائل سیاست همسویی با غرب را اتخاذ نمود. تأخیرهای مکرر در راه‌اندازی نیروگاه اتمی بوشهر، عدم تحویل سامانه دفاع موشکی اس-۳۰۰ به ایران و همراهی با غرب و

^۱.Кожанов, Николай

رای مثبت به قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت سازمان ملل (به‌رغم مخالفت با اقدام نظامی علیه ایران) از جمله نمودهای این سیاست و روندهای شکننده در روابط ایران و روسیه بوده‌است، که بر سطح همکاری‌های دو کشور تأثیرگذار بوده است. روی کار آمدن دولت اعتدال و تعامل‌گرای حسن روحانی در ایران نیز چشم‌انداز روشنی را برای بهبود روابط این کشور نه تنها با روسیه، بلکه دیگر کشورها به وجود آورد. به‌طوری‌که در شرایط فعلی و پس از رفع تحریم‌ها از ایران، یکی از نگرانی‌های نخبگان سیاسی روسیه از دست دادن بازار ایران به‌دلیل وزنه سنگین‌تر تمایل ایران به سوی دولت‌های غربی در راستای تأمین نیازهای فنی و منافع اقتصادی خود است. با این حال، این عامل موجب رقابتی شدن بازار ایران و افزایش انگیزه روسیه برای حفظ و ارتقاء جایگاه قبلی خود در آن خواهد شد.

روابط روسیه و رژیم صهیونیستی؛ دیگر مانع مهم، مسئله رژیم صهیونیستی در روابط دو کشور ایران و روسیه است. با وجود حمایت روسیه از تشکیل دولت مستقل فلسطین و مواضع مستقل روسیه در حمایت از حماس که موجبات همگرایی ایران و روسیه را نیز فراهم کرده است، روابط روسیه و رژیم صهیونیستی را می‌توان بسیار دوستانه توصیف کرد (Аветисян, 2015). به طوری که پس از ابراز نگرانی رژیم صهیونیستی از تحویل سامانه دفاعی اس-۳۰۰ به ایران توسط روسیه، مسکو ناگزیر شد به تل‌آویو^۱ تضمین دهد که تحویل این سامانه امنیت ملی رژیم صهیونیستی را مورد تهدید قرار نخواهد داد. علاوه بر این، همکاری منظمی بین نیروهای امنیتی روسیه و رژیم صهیونیستی وجود دارد. همچنین، روسیه با رژیم صهیونیستی در رابطه با انتقال هواپیماهای خود به سوریه در سپتامبر ۲۰۱۵ به توافق رسید. ولادیمیر پوتین و بنیامین نتانیاهو تنها از سپتامبر ۲۰۱۵ تا اگوست ۲۰۱۶، چهار ملاقات خصوصی و ده تماس تلفنی داشته‌اند که گواهی بر گفتگوی دائمی دو کشور است (Кожанов, 2016/08/29: carnegie.ru).

موانع اقتصادی؛ مهم‌ترین مانع در گسترش همکاری‌های دو کشور مکمل نبودن اقتصاد ایران و روسیه می‌باشد. ترین معتقد است تاکنون در مناسبات دو کشور اقتصاد نقش چندانی نداشته، بلکه ژئوپلیتیک نقش مهمی را ایفا نموده است. نفت، محصول اصلی صادرات ایران برای روسیه جذابیتی ندارد، ایرانی‌ها نیز به نوبه خود فناوری‌های مدرن‌تر غربی را به فناوری‌های روسی ترجیح می‌دهند. در حال حاضر حجم تجارت ایران و روسیه چندان زیاد

^۱.Tel Aviv

نیست؛ در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ میزان تجارت دو کشور تقریباً بالغ بر ۳٫۵ میلیارد دلار شد، اما پس از آنکه روسیه هم به تحریم‌های ضد ایرانی سازمان ملل متحد پیوست این میزان در سال ۲۰۱۵ تا ۱٫۲ میلیارد دلار کاهش یافت. در حال حاضر بخش زیادی از تحریم‌های اقتصادی از تهران برداشته شده و مسکو به افزایش صادرات به ایران امیدوار است (Тренин, 2016/09/08: carnegie.ru). در ضمن در همین رابطه این نکته را باید در نظر داشت که زیرساخت‌های هر دو کشور به دلیل نیازمندی جدی به نوسازی و اعمال فناوری‌های جدید و مدرن، چندان نمی‌توانند پاسخگوی نیازهای فناورانه یکدیگر باشند. از طرفی هر دو کشور به دلیل برخورداری از منابع انرژی و اقتصاد متکی به خام فروشی در بازارهای منطقه‌ای و جهانی انرژی به عنوان رقیب یکدیگر ظاهر شده و هر یک در تکاپوی تأمین منافع ملی و اقتصادی خود خواهند بود.

بخش دیگری از موانع موجود بیشتر دلایل ساختاری هستند. در این راستا، ساختارهای اداری و حقوقی متفاوت، تفاوت فاحش زبانی، فقدان و کمبود متخصصین مسلط به زبان‌های یکدیگر بسیار حائز اهمیت است. گفتنی است کاربست زبان انگلیسی در بین روس‌ها چندان متداول نبوده و بسیاری از ایرانی‌ها نیز تسلط کافی به این زبان را نیز ندارند. همچنین «نبود همکاری روشن میان بانک‌های دو کشور و تحریم‌های بانکی» (سنایی، ۱۳۸۶: ۲۳) نیز مانع دیگری در راستای گسترش همکاری‌های دو کشور است؛ به عقیده ولادیمیر ساژین^۱ مشارکت روسیه در تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران؛ دانش ضعیف دو طرف از قابلیت‌های یکدیگر به ویژه بخش خصوصی روسیه و ایران؛ بوروکراسی قوی و ساختار ضعیف شرکت‌های بزرگ؛ گرایش و ترجیح شرکت‌ها و دولت‌ها برای همکاری با اروپا و غرب؛ عدم تعامل سیستماتیک بین سازمان‌های بانکی و بیمه‌ای؛ عدم توافق اساسی برای فعالیت‌های مالی و بیمه‌ای؛ سطح بسیار پایین روابط فرهنگی و بشردوستانه بین جامعه روسی و ایرانی نیز از موانع بسط روابط دو کشور به شمار می‌آیند (Сажин, 2015: 68). البته پس از اجرای برجام دو طرف در راستای حل و فصل موانع بانکی انگیزه بیشتری پیدا کرده‌اند.

^۱.Сажин В.И.

نتیجه‌گیری

ایران و روسیه دوران پر فراز و نشیبی از مناسبات دوجانبه را همراه با تعامل و تقابل پشت سر نهاده‌اند. در سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران و تیرگی روابط غرب با ایران، روابط دو کشور در عرصه‌های مختلفی ادامه یافت که از جمله مهم‌ترین رئوس آن، نقش آفرینی مستقیم روسیه در ساخت نیروگاه اتمی بوشهر و در نتیجه، برنامه هسته‌ای ایران بوده است. همچنین این کشور به عنوان یکی از ۵ عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد، در روند پیشبرد پرونده هسته‌ای ایران و در نهایت حصول توافق هسته‌ای ایران و کشورهای ۵+۱ که از آن تحت عنوان «برنامه جامع اقدام مشترک» یا «برجام» یاد می‌شود، نقش مستقیمی ایفا کرده است. این رویداد از جمله مسائل مهمی است که واکنش بسیاری از کشورهای جهان از جمله روسیه را در پی داشته است. لذا با در نظر گرفتن اهمیت این موضوع بر منافع ملی روسیه و نقش آفرینی منطقه‌ای و جهانی این کشور این نوشتار با تمرکز بر روسیه، سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های این کشور را که از مدتی پیش از تصویب برجام تاکنون تحت تحریم‌های غرب قرار دارد در قبال توافق هسته‌ای ایران یا برجام مورد مطالعه قرار داده است. ضمن آنکه برای پرداختن به این موضوع، علاوه بر بررسی نظرات مقامات و تحلیلگران روسیه ابعاد عملی جهت‌گیری سیاست خارجی این کشور را در راستای گسترش همکاری با ایران مورد بررسی قرار داده است. بر اساس مباحث مطرح شده، می‌توان گفت، توافق هسته‌ای ایران نکته حائز اهمیتی در سیاست خارجی روسیه است به طوری که در یکی از بندهای نسخه جدید مفهوم سیاست خارجی روسیه (۲۰۱۶) به وضوح مورد اشاره قرار گرفته است. همچنین اظهارات مقامات سیاسی کشور روسیه حاکی از نگاه مثبت روسیه نسبت به برجام است. اقداماتی که روسیه در دوران پسابرجام انجام داده نیز موید این ادعا است. تحویل کامل سامانه دفاع موشکی اس-۳۰۰ به ایران، تخصیص اعتبارات چندمیلیاردی به ایران، حمایت از عضویت کامل ایران در سازمان همکاری‌های شانگهای، تقویت تعامل منطقه‌ای به خصوص در مسئله سوریه و مبارزه با تروریسم، سفر ولادیمیر پوتین، رئیس جمهور و عالی‌ترین مقام روسیه به ایران و ... از جمله اقداماتی هستند که گویای چگونگی جهت‌گیری روسیه به برجام می‌باشند.

تحلیل نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که فرضیه ارائه شده توسط یافته‌های مقاله اثبات شده است. در مجموع از برآیند یافته‌های مقاله به نظر می‌رسد روسیه ضمن برخورد

مثبت نسبت به توافق هسته‌ای به منظور حفظ جایگاه و منافع اقتصادی و سیاسی خود هم در ایران و هم در عرصه‌های منطقه‌ای و جهانی با رویکردی عملگرایانه و محتاطانه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با ایران را در ابعاد گوناگون توسعه داده است. جهت‌گیری این کشور به توافق هسته‌ای ایران در سطوح نظری و عملی مثبت بوده و در دوره مورد بررسی موجبات افزایش همکاری دو کشور را فراهم آورده است. گفتنی است، توافق هسته‌ای ایران و کشورهای ۵+۱ و اجرای برجام با رفع موانع حقوقی نظام تحریم‌ها، سیاست مستقل ایران در اجرای اهداف سیاست خارجی خود که مانع از یک‌جانبه‌گرایی ایران به سمت غرب در پس‌برجام خواهد شد، تأکید رهبری ایران برای مذاکره با امریکا صرفاً در موضوع هسته‌ای، سیاست خارجی دولت ایران مبنی بر تعامل سازنده با همه جهان، وجود برخی دیدگاه‌ها، تهدیدها و منافع مشترک ایران با روسیه در مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی و همچنین منافع متقابل دو طرف در همکاری با قدرت‌های شرقی از یک سو، تنش‌های روسیه و غرب در رابطه با گسترش ناتو و طرح استقرار سپر موشکی ناتو، بحران اوکراین، اختلاف مواضع با غرب در موضوع سوریه و حمایت از بشار اسد، تحریم‌های اقتصادی غرب علیه روسیه و اقدامات تلافی‌جویانه روسیه در قبال غرب، تیرگی مقطعی روابط روسیه و ترکیه در پی سرنگونی جنگنده روسی توسط ترکیه، زمینه‌های مساعدی را برای تسریع در بهبود روابط دو کشور و رساندن آن به سطح همکاری‌های مهم در دوره پس‌برجام فراهم آورده است. لازم به ذکر است، سیاست خارجی اوراسیایی پوتین نیز می‌تواند عاملی برای ثبات در روند همکاری‌های دو کشور باشد. در کل می‌توان گفت، شرایط سیاسی موجود فرصت‌های بی‌شماری را برای گسترش همکاری‌های دو کشور فراهم آورده است به‌طوری که انگیزه فعالی را در راستای کاستن از موانع موجود از جانب دو کشور ایجاد کرده است.

همچنین اهمیت در نظر گرفتن شرایط در تحریم روسیه از آنجایی است که تحریم‌های غرب علیه روسیه به طور کلی بر جهت‌گیری کلی سیاست خارجی این کشور تأثیر نهاده است. سیاست نگاه به شرق که از دوره پریماکف^۱ در دستورکار قرار گرفت در شرایط کنونی دست روسیه را برای عملی کردن این سیاست از پیش طراحی شده بازتر کرد و با تحرک بخشیدن و پویایی هرچه بیشتر این رویکرد در قالب چرخش به شرق و افزایش همکاری روسیه با کشورهای آسیایی همچون چین، هند و ایران دنبال گردیده است. هرچند بسیاری از روس‌ها

^۱. Примаков, Евгений Максимович

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۹۳/

این چرخش را صرفاً چرخشی اقتصادی می‌دانند و ضمن تأکید بر هویت اروپایی روس‌ها ارتباط این حرکت را با موضوعات هویتی روسیه در تعلق به شرق با غرب انکار می‌کنند. گفتنی است در کنار تمامی موارد مذکور که بیانگر جهت‌گیری مثبت روسیه به برجام و اهمیت توسعه روابط روسیه با ایران است به دلیل عدم تغییر اولویت‌های منطقه‌ای سیاست خارجی روسیه و وجود برخی موانع سیاسی و اقتصادی نامبرده در متن مقاله، بعید است در آینده نزدیک روابط دو کشور در تمامی ابعاد به سطح همکاری‌های راهبردی ارتقاء یابد.

منابع و مأخذ

- باقری، محسن؛ سهیلا مهدوی و مریم شریف نژاد (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد عوامل داخلی در صنایع کوچک و متوسط استان لرستان طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱»، مدیریت بهره‌وری، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۸۳، سال هشتم.
- پرس تی وی (۱۳۹۵)، «ویدئو: استقرار سامانه دفاع موشکی اس ۳۰۰ در ایران»، ۱۳۹۵/۶/۷، کد: ۴۸۲۱۲۵، قابل دسترسی در: <http://www.presstv.ir/Detail/Fa/2016/08/28/482125/Iran-Russia-s300-missile-system>.
- تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵
- خبرآنلاین، «چرا روسیه به تحریم جدید علیه ایران، «نه» گفت؟»، ۲۵/۱۲/۱۳۹۴، کد ۴۹۲۳۱، قابل دسترسی در: <http://www.khabaronline.ir/detail/519332/root/World>، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱/۶.
- سایت سفارت ایران در روسیه، «امضای ۷ سند همکاری در پایان دیدار روحانی و پوتین»، تاریخ درج خبر: ۱۳۹۴/۹/۳، شماره: ۳۶۸۰۲۴، قابل دسترسی در: <http://moscow.mfa.ir/index.aspx?fkeyid=0337&newsview=368024>، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱/۵.
- سایت سفارت ایران در روسیه، «پوتین مجازات‌های سابق روسیه علیه ایران را رفع کرد»، ۱۳۹۴/۱۲/۲۴، شماره: ۳۸۴۴۱۶، قابل دسترسی در: <http://moscow.mfa.ir/index.aspx?siteid=75&fkeyid&newsview=384416>، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱/۶.
- سنایی، مهدی (۱۳۹۴)، «سند راهبردی میان ایران و روسیه در حال تنظیم است»، تاریخ: ۱۳۹۴/۹/۲، سایت اتاق بازرگانی صنایع معادن و کشاورزی تهران، قابل دسترسی در: www.tccim.ir/News/FullStory.aspx?nid=40385، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱/۶.
- صباغیان، علی و ثمودی، علیرضا (۱۳۹۳)، «تحریم‌های اتحادیه اروپا بر ضد روسیه؛ دلایل، ابعاد و پیامدها»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۶، تابستان ۱۳۹۳.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۹۲)، هدف مشترک روسیه و آمریکا در مساله هسته‌ای چیست؟ سایت خبری تحلیلی تابناک، کد خبر: ۳۵۸۶۲۳، تاریخ انتشار: ۲۷ آبان ۱۳۹۲، قابل دسترسی در: <http://www.tabnak.ir/fa/news/358628/>، هدف-مشترک-روسیه-و-آمریکا-در-مسئله-هسته‌ای-ایران-چیست، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱/۵.

سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام ۹۵

- کرمی، جهانگیر(۱۳۹۳)، «مذاکرات هسته‌ای و بررسی نقش روسیه، درگفت و گو با جهانگیر کرمی؛ روس‌ها نگران حل و فصل مساله هسته‌ای ایران هستند»، *تارنمای پایگاه خبری امید هسته‌ای/ ایرانیان*، کد خبر: ۵۷۶۴، تاریخ انتشار: ۲ اسفند ۱۳۹۳، قابل دسترسی در: <http://inhnews.ir/fa/news/5764>، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵.
- میزان آنلاین(۱۳۹۴)، «برجام چیست؟»، ۱۹/۶/۱۳۹۴، کد: ۷۵۳۲۷، لینک دسترسی: <http://www.mizanonline.ir/fa/news/75327>، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵.
- نعمتی، یعقوب و نعمتی، لیلا (۱۳۹۳)، «شناخت ماهیت تحریم اقتصادی با نگاهی به تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران در دوران جنگ تحمیلی»، *پژوهشنامه دفاع مقدس*، سال سوم، شماره ۱۱، پائیز ۱۳۹۳.
- نوری، علیرضا (۱۳۸۹)، *سیاست خارجی روسیه در دوره پوتین «اصول و روندها»*، چاپ اول، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- ولیزاده، اکبر(۱۳۹۰)، «رهیافت‌ها و نظریه‌های کارآیی تحریم در اقتصاد سیاسی بین‌المللی»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۱، شماره ۱ بهار ۱۳۹۰.

- Аветисян Ж.Г.(2015), «Основные Направления Российской Внешней Политики на Ближнем Востоке и в Северной Африке в 2010–2014 гг. », *Теория и Практика Общественного Развития*, № 17.
- Борцов, Андрей(2015), «Курс на Импортзамещение Подкрепили Альтернативой и Инвестициями», 18 Января 2015, Доступна на: <http://politrussia.com/ekonomika/kurs-na-importozameshchenie-552/>.
- Граф К.В.(2015), «Последствия Санкций Западных Стран на Состояние. Экономики России», Сборник Материалов VII Всерос., *Научно-Практической Конференции с Международным Участием «Россия Молодая»* (Кемерово, 21-24 Апреля 2015г).
- Гулиева,Эльнара(2015), «Российско-Иранские Экономические Отношения. Досье Биографии и Справки», 21 Декабря 2015, Доступна на: <http://tass.ru/info/2545970>.
- Иваненко Владимир Иванович(2016), «Иранская Ядерная Программа и Российско-Иранские Отношения», *Проблемы Национальной Стратегии*, № 1 (34).
- Казанцев, Андрей(2015), «Принятие Ирана в ШОС на Саммите в Уфе Невозможно», Доступна на: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document274241.phtml>, 15.06.2015, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.

- Калинина, Ольга (2016), «Стражи Исламских Инвестиций Что Ждет Российский Бизнес на Иранском Рынке», Доступна на: <http://www.kommersant.ru/doc/2974590>, 17/1/2016, Дата Обращения: 2016/ 12/ 20.
- Клинова М., Е. Сидорова(2014), «Экономические Санкции и их Влияние на Хозяйственные Связи России с Европейским Союзом», *Вопросы Экономики*, № 12.
- Кожанов, Николай (2016), «Брак по Расчету-Перспективы Российско-Иранского Регионального Сотрудничества», Доступна на: <http://www.globalaffairs.ru/number/Brak-po-raschetu-18143>, 5 Мая 2016 and <http://carnegie.ru/2016/05/05/ru-63543/iy41>, 5 Мая 2016, Дата Обращения: 2016/ 12/ 22.
- Кожанов, Николай (2016), «Российская Авиация на Базе Шахид-Ноже: в Чем Заключаются Интересы Ирана и России?», Доступна на: <http://carnegie.ru/commentary/2016/08/22/ru-64368/j3rs>, 22.08.2016, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Концепция Внешней Политики Российской Федерации 2016.*
- Концепция Внешней Политики Российской Федерации 2013.*
- Путин, Владимир(2015), «Заявление Президента России Владимира Путина в Связи с Завершением Переговоров по Иранской Ядерной Программе», Доступна на: <http://kremlin.ru/events/president/news/49957>, 14 Июля 2015 Года, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22 .
- Лавров, Сергей(2015), «Заявление Министра Иностранных Дел Российской Федерации С.В.Лаврова в Связи с Заключением «Группой Шести» и Ираном Совместного Всеобъемлющего плана Действий по Окончательному Урегулированию Ситуации Вокруг Иранской Ядерной программы», Доступна на: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/151404, 1405-14-07-2015, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Путин, Владимир(2015), «Путин Поддержал Заключение Договоренности по ИЯП», Доступна на: <http://www.interfax.ru/russia/453622>, 14 Июля 2015, Дата Обращения: 2016/ 12/ 21.
- Сайт МИД России(2015), «РОССИЙСКО-ИРАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ», 28-05-2015, Доступна на: <http://archive.mid.ru/bdomp/ns-rasia.nsf/%0b1083b7937ae580ae432569e7004199c2/70ac31a0e31a325d442579c8001e9a85!OpenDocument>, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Сайт kazakh-zerno.kz(2015), «Россия: Контрабанда Сыра и Хамона - Сжечь или Украсть?», Доступна на: <http://www.kazakh-zerno.kz/novosti/mirovoj-rynok-selskogo-khozyajstva-i-prodovolstviya/220936-rossiya-kontrabanda-syra-i-khamona-szhech-ili-ukrast>, 03 Авг 2015, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.

- Сайт pravdaurfo.ru(2015), «Санкционные Продукты Уничтожат Прямо на Российской Границе», Доступна на:
http://pravdaurfo.ru/news_pravda_jizni/117492-sankcionnye-produkty-unichtozhat-pryamo-na, 30.07.2015, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Сайт tks.ru (2015), «Путину предложили Уничтожить Контрабандную одежду из Европы», Доступна на:
<http://www.tks.ru/news/nearby/2015/08/27/0007>, 27.08.2015, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- *Стратегия Национальной Безопасности Российской Федерации 2015*, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Тренин. Дмитрий (2016), «Россия и Иран: Недоверие в Прошлом и Сотрудничество в Настоящем», Доступна на: <http://carnegie.ru/2016/09/08/ru-64508/j52x>, Дата ращения: 16/ 11/ 22, 08 сентября 2016, Дата Обращения: 2016/ 11/ 22.
- Хлопков, Антон (2015), «Иранская Ядерная Веха», Доступна на: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6341#top-content, 15/07/2015, Дата Обращения: 2016/ 12/ 20
- Холодков В.М. (2015), «О Санкциях, их Влиянии на Россию и Нашей Экономической Политике», РИСИ,10.04.2015, Доступна на: <http://riss.ru/analitics/11886/>, Дата Обращения: 2016/11/ 22.